

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В статті узагальнені окремі теоретичні положення концепції сталого розвитку. Розглянуто економічне зростання як необхідну умову переходу до сталого розвитку економіки. Проаналізовані проблеми та обґрунтована необхідність переходу до сталого розвитку економіки України. Визначені пріоритети, етапи та шляхи забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: економічне зростання, сталий розвиток економіки, екологічний фактор, еколоґо-економічний механізм, інноваційна модель, навколишнє середовище.

In the article several theoretical provisions of sustainable development concept are summarized. Economic growth as a necessary condition of transfer to sustainable development of economy is examined. Problems of transfer to sustainable development of economy of Ukraine are analyzed and necessity of such transfer is substantiated. Priorities, terms and ways of ensuring sustainable development are determined.

Key terms: economic growth, sustainable development of economy, ecological factor, economical-ecological mechanism, innovation model, environment.

Постановка проблеми. Проблема економічного зростання та сталого розвитку є однією з найважливіших для сучасної економічної науки. Концепція економічного зростання та сталого розвитку в західній економічній науці добре опрацьована, але в Україні знаходиться поки що в стадії розробки.

В сучасній науковій літературі дослідження теорій економічного зростання і сталого розвитку прослідковується в роботах таких відомих західних вчених, як Гелбрейт Д., Дейлі Г., Калдор Н., Лукас Р., Медоуз Д., Солоу Р., Ростоу В., Харрод Р. та інших, а також в роботах вітчизняних економістів – Веклича О.,

Гальчинського А., Геєця В., Грицевича І, Данілішина Б., Садекова А., ПахомоваЮ., Тарасенко Г., Туниці В., Хвесика М., Чухно А., Чумаченка М. та інших, де аналізуються спільні характеристики цих процесів та їх суттєві розбіжності.

Концепція сталого розвитку є найбільш прогресивною теорією соціально-економічного розвитку ХХІ століття. Вона була започаткована у 1992 р., коли у Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, внаслідок якої була ухвалена «Декларація з навколишнього природного середовища і розвитку» [5, с.135]. На цій конференції було проголошено нову концепцію розвитку, що передбачає врахування економічних, екологічних та соціальних проблем людства, тобто концепцію сталого розвитку. На сесії ООН у 1997 р. з проблем навколишнього природного середовища і сталого розвитку і на саміті в 2002 р. в Йоганнесбургу були відзначені певні зрушення на шляху до реалізації концепції сталого розвитку на національних рівнях [4, с.49].

Важливим надбанням цих досліджень є створення концепції розвитку системи «природа – суспільство» як важливого елементу теорії сталого економічного розвитку. В них зроблений висновок про те, що екологічний фактор все більше впливає на економічне зростання країни.

Актуальність теми визначається процесом загострення сучасної економічної і екологічної кризи та їх поєднанням, які мають негативний вплив на економічний розвиток України і перешкоджають відновленню економічного зростання.

Недостатньо дослідженою в економічній літературі проблемою є аналіз взаємозв'язку економічного зростання і економічного розвитку та протиріч в їх реалізації в реальній економіці. Комплексний підхід до аналізу факторів сталого розвитку дає змогу розкрити нові закономірності та механізми взаємозв'язку економіки, екології, соціальної складової і якості життя населення в Україні.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні висновків про те, що відновлення економічного зростання є необхідною умовою для переходу до інноваційної моделі сталого розвитку економіки України.

Метою статті є узагальнення окремих теоретичних положень, конкретизація основних термінів та окремих складових концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Економічне зростання є надзвичайно складною економічною категорією, що характеризує розвиток суспільного виробництва. Економічне зростання представляє собою зростаючу здатність економіки до реалізації своїх виробничих можливостей. Суть економічного зростання полягає у розширеному відтворенні кількості товарів і послуг, які продукує національна економіка.

Головною метою і критерієм економічного зростання є темп зростання ВВП. Вважалося, що це обов'язково приведе до зростання потужності національної економіки і значного підвищення рівня життя людей. Але збільшення обсягів виробництва економічних благ в індустріальних країнах завжди забезпечується шляхом нещадної експлуатації природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища, внаслідок чого світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами наприкінці XX ст., які негативно впливають на якість життя населення та гальмують економічне зростання.

Економічне зростання тісно взаємопов'язане з проблемою сталого економічного розвитку. Останній можна визначити як перехід від одного стану економіки до іншого, – якісно нового, більш досконалого, на основі інноваційних, структурних та інституціональних зрушень. Економічне зростання може відбутися і за умов відсутності економічного розвитку, в той час як економічний розвиток без економічного зростання неможливий. Це означає, що «сталий економічний розвиток» - це більш широке поняття, ніж «економічне зростання», і включає останнє в себе як найважливішу умову. Тому сталий розвиток визначається традиційними факторами економічного зростання, які його забезпечують, тобто факторами пропозиції, факторами попиту і розподілу, але при цьому він охоплює значно ширше їх коло: розвиток

науки, технологій, інформаційних послуг, політичні і соціально-економічні фактори, а також і екологічні фактори, які в комплексі є джерелами сталого розвитку [2, с.5].

Осмислення того факту, що екологічний чинник став важливою складовою екологічного зростання, призвело до появи нового підходу до зростання, який отримав назву «концепція сталого розвитку», що була сформульована на початку 90-х років XX ст. Римським клубом в знаменитій праці «Межі зростання» [4, с.52]. Суть концепції полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувались якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля, а відбувався соціальний прогрес, який забезпечує належну якість життя кожної людини і відтворення природного середовища.

Сучасна взаємодія суспільства і природи є не що інше, як постійне розв'язання гострих суперечностей між необхідністю охороняти природне середовище для виживання людей і потребою виробництва споживати природні ресурси, вичерпуючи їх та забруднюючи довкілля. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил екологічний фактор став невід'ємною складовою економічного зростання, але не стільки джерелом зростання, скільки його гальмом, роль якого все більше відчувається. Тому в сучасній економічній літературі обґрунтовується необхідність переходу до сталого економічного розвитку, – тобто, забезпечення зростання якісно нового рівня, за якого ефективно задовольняються потреби суспільства без виснаження, деградації і забруднення природи.

Матеріали наукових досліджень свідчать про те, що єдиного визначення терміна «сталий розвиток» немає, але ідея сталого розвитку зараз активно дискутується в науковому середовищі України і створюється національна модель переходу до сталого розвитку [8, с.5].

Так, на думку Т.Ю. Туниці, сталий розвиток – це така цілеспрямована організація суспільства, яка при оптимальній взаємодії суспільства і природи забезпечує досягнення більш високого життєвого рівня сучасним та наступним поколінням [10, с.740].

Як зазначають Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харічков, реалізація концепції сталого розвитку базується на реальних соціально-економічних, географічних, екологічних та геополітичних передумовах кожної держави і зараз для України необхідне формування нової еколого-орієнтованої політики сталого розвитку [1, с.163].

М.А. Голубець та М.І. Долішній вважають, що ідея сталого розвитку набула поширення в Україні, проте для її втілення в життя потрібно ще багато праці, часу та фінансів. Науковці вказують на відсутність національної стратегії зростання, на недооцінку урядом даної концепції, завдань та невідкладної потреби її реалізації [6, с.4].

М.І. Долішній зазначає, що стратегія сталого розвитку повинна враховувати інтереси теперішніх та майбутніх поколінь, природні можливості кожної країни для вирішення демографічних і технологічних проблем, а також можливості міжнародного співробітництва в цьому напрямі [6, с.5].

На думку М. Хвесика, реалізацію концепції сталого розвитку слід розглядати через призму сталого просторового розвитку як динамічного процесу забезпечення ефективної ієрархічної взаємодії та зміни концентрацій функцій соціальних, економічних, екологічних, інноваційних, інформаційних елементів підсистем простору життєдіяльності людей для повного та доступного для всіх верств нинішнього та майбутнього поколінь людей задоволення їхніх різноманітних потреб [11, с. 5].

Таким чином, більшість науковців розглядає сталий розвиток як такий, що максимізує чисті вигоди економічного розвитку при збереженні природних ресурсів і забезпеченні їх якості в часі, передбачає збільшення не тільки реального доходу на душу населення, але також зростання інших показників добробуту, приводить до позитивних структурних змін в економіці й суспільстві [1, с. 165].

Загальноприйнятим критерієм сталого розвитку є стійкість (стабільність). соціально-економічної системи, яка забезпечується через ринкову рівновагу. Ринкова рівновага – це рівність попиту і пропозиції, на які впливають

різноманітні фактори, спроможні стабілізувати або дестабілізувати їх рівноважний стан, без якого неможливий сталий розвиток [12, с.40].

Розрізняють суспільно-соціальний, еколого-економічний і економіко-екологічний підходи до обґрунтування концепції сталого розвитку [12, с.42]. Перший підхід носить глобальний характер і стосується проблем розвитку людини на основі підпорядкування їй природи та економіки. Еколого-економічний підхід визначає первинність екологічної складової, яка є і основною метою, і головним джерелом реалізації сталого розвитку. Третій, економіко-екологічний підхід, маючи на меті вирішення всіх екологічних проблем, джерелом його досягнення вважає економічну складову. Він є найбільш реальним для переходу до моделі сталого розвитку.

Стратегії сталого розвитку розвинених країн світу базуються на стійкому економічному зростанні. Проте, на думку Г. Дейлі, економічне зростання може бути "головною причиною екологічної деградації", в чому і міститься протиріччя між економічним зростанням і сталим розвитком [4, с.55]. Перевага стратегії сталого розвитку в тому, що вона передбачає забезпечення економічного зростання і поступовий перехід до стійкого економічного розвитку та підвищення добробуту населення без істотного збільшення масштабів використання природних ресурсів і забруднення довкілля. Формування такої стратегії передбачає комплексний підхід до діяльності держави у трьох напрямках, а саме забезпечення:

- економічного зростання;
- збереження природних ресурсів і охорона навколишнього середовища;
- соціального розвитку.

Сталий розвиток полягає у дотриманні раціонального балансу між зростаючими потребами і обмеженими ресурсами, необхідними для їх задоволення. Провідним фактором, завдяки якому можна забезпечити сталий розвиток, за висновками ООН, є таке економічне зростання, що підтримує стійкість і рівновагу економічної системи. Проте воно, на думку науковців, має бути менш матеріало-, енерго- і ресурсомістким, щоб загальмувати виснаження екосистем та деградацію довкілля. [5, с.138]

Порівняльна характеристика категорій «економічного зростання» та «сталого розвитку» дозволила виявити наступні протиріччя:

1. Наявним є протиріччя в самій сутності даних процесів. З одного боку, економічне зростання спрямоване на зростання обсягів національного виробництва (показника ВВП) за рахунок більш ефективного використання природних ресурсів і зростання продуктивності праці. Тобто, в економічному зростанні домінує економічна складова, в той час як сталий розвиток має на меті оптимізацію співвідношення в системі «економіка-природа» та створення умов для виживання людини, тобто домінує соціально-цивілізаційна складова. З іншого боку – неможливо реалізувати сталість соціальної сфери та підвищити якісні показники життя усіх членів суспільства без стабілізації економіки та стимулювання економічного зростання.

2. Сталий розвиток є об'єктивним, оскільки підпорядкований загальній меті – запобіганню глобальній екологічній катастрофі, яка загрожує всьому людству. Це означає, що яким би ефективним не було економічне зростання, відсутність людини як суб'єкту отримання результату, робить його безглуздим. Навпаки, економічне зростання, яке має об'єктивно-суб'єктивний характер, завжди підпорядковане певним інтересам окремих країн та транснаціональних корпорацій.

3. Головною метою сталого розвитку є досягнення якісних умов життя для кожної людини та збереження навколишнього середовища для наступних поколінь при невисоких, але стабільних макроекономічних показниках. Головною метою економічного зростання є забезпечення високих темпів зростання ВВП та пріоритетних галузей промисловості, а також максимізація прибутків суб'єктів економіки при мінімізації витрат на виробництво одиниці продукції, що веде до вичерпування не відновлюваних сировинних ресурсів та хижацького характеру природокористування внаслідок економії на природоохоронних витратах.

4. Економічне зростання має яскраво виражений циклічний характер, в той час як сталий розвиток має меншу залежність від фази циклу. Сталий розвиток передбачає поступовий еволюційний перехід економічної системи від

нестійкого (нестабільного) до стійкого (стабільного) стану, що відповідає функції саморозвитку складних систем.

5. Реалізація моделі сталого розвитку в умовах глобалізації вимагає переходу більшості країн світу до стратегії сталого розвитку, для чого потрібно узгодження законодавчої бази щодо природоохоронної політики на світовому рівні. Економічне зростання може обмежуватися національною політикою в цьому напрямі, яка може протирічити інтересам інших держав.

Враховуючи вищевказане, необхідно створити таку стратегію переходу до сталого розвитку, яка б згладжувала протиріччя між економічним зростанням і стратегічними цілями сталого розвитку.

Проблема економічного зростання і переходу до моделі сталого розвитку є дуже актуальною і болючою для економіки України, тому що зараз вона знаходиться в глибокій економічній кризі. Непослідовність у проведенні економічних реформ в Україні призвела до того, що перехід від адміністративно-командної системи до ринкової супроводжувався значним спадом виробництва в 90-х рр. XX століття і кваліфікувався як трансформаційна криза. Внаслідок останньої обсяг національного виробництва в кінці 90-х років становив трохи більше як третину від рівня 1990 року, тобто, падіння ВВП складало майже 60% [7, с.38]. При цьому був втрачений інтенсивний тип економічного зростання, і країна перейшла на детенсивний тип. До 2000 року в Україні продовжувалося падіння обсягів виробництва, і тільки в 2001 – 2005рр. з'явилися перші ознаки економічного зростання. Найкращим був 2007 рік – зростання ВВП становило 7%. Черговим ударом для української економіки стала світова фінансова криза 2008 – 2009 рр., яка викликала падіння обсягу ВВП на 15%, а промислового виробництва – майже на 36% [7, с. 45].

Криза, в якій опинилася Україна у 2008 – 2009рр., виявила неготовність українського уряду професійно-грамотно реагувати на ситуацію. Наслідки впливу світової фінансової кризи на українську економіку є цілком очевидними і найбільш руйнівними в порівнянні з іншими країнами. За оцінкою МВФ, обчислений у доларах США, ВВП України за 2009 рік скоротився на 35,6%

(179,6 млрд. дол. 2008 проти 115,7 млрд. дол. 2009) [3, с. 15]. Відновлення економіки і зростання ВВП почалося тільки в 2010 році (5,9% ВВП), але обсяги промислового виробництва ще й зараз залишаються нижчими порівняно з початком 2008 року. За прогнозами експертів, Україна вийде на докризові показники розвитку тільки у 2014 році [9, с. 35].

Наслідки світової фінансової кризи для економіки України проявилися в наступному: значне погіршення макроекономічних показників; зниження темпів зростання ВВП; дефіцитний платіжний баланс, велика залежність від імпорту капіталу, нафти і газу; великий розмір зовнішнього боргу країни, що веде до ризику його невиконання; скорочення заощаджень та депозитної маси; зниження ліквідності, погіршення портфеля й активів банківської системи; зниження обсягів кредитування економіки; девальвація гривні; скорочення надходжень і видатків бюджету; зниження довіри до банків; серйозні труднощі українських банків пов'язані з поверненням зовнішніх запозичень та залученням нових інвестицій; нестабільність на валютному ринку та його спекулятивний характер; зменшення валютних резервів НБУ; неефективне функціонування ринку державних цінних паперів [9, с.40].

Економічна криза підсилювала і поглиблювала екологічну кризу. Україна серед європейських держав має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на природне середовище. Причому в більшості областей України екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні. В останній час практично не виділялися бюджетні кошти на вирішення екологічних проблем. Так, в останнє десятиліття питома вага загальних витрат на охорону навколишнього середовища у ВВП України складає менше 0,3% , а з них державних витрат було менше 6% [1, с. 165].

Тому, по рівню життя населення наша країна займає передостаннє місце серед держав Європи і Центральної Азії. При цьому зростання індексу людського розвитку за останнє десятиліття становило 0,6 бала, і сьогодні ми займаємо 69-те місце у світі, а були на 45-му [6, с.10].

Одна з найважливіших характеристик ефективності економіки – продуктивність праці – в Україні перебуває на рівні минулого століття.

Порівняльний аналіз продуктивності праці в ряді розвинених країн світу свідчить, що протягом 2001 – 2008 рр. в Україні вона становила 12,2 – 16,4% цього показника у США, або 15,9-22,2% продуктивності праці у Німеччині. За даними Світового банку, енергоефективність економіки України, тобто, виробництво ВВП (вираженого через паритети купівельної спроможності) на одиницю спожитої енергії, у 2008 – 2010 роках була нижчою за відповідний показник у Польщі – у 2,5 рази, США та Китаї – в 3 рази, а в Японії – у 4,5 рази [7, с.42].

Впродовж 2000 – 2010 рр. посилювалась структурна деформація промисловості України: різко зросла частка сировинно- та енергомістких і водночас найбільш забруднюючих довілля галузей промисловості – гірничо-металургійної, паливно-енергетичної, хімічної і нафтохімічної – з 23% у 1991 р. до майже 60% у 2008 – 2010 рр. Водночас криза посилювала занепад високотехнологічних галузей промисловості; це призвело до того, що економіка України втратила свої конкурентні переваги на світовому ринку, і по оцінкам міжнародних експертів, спустилася в міжнародному рейтингу (за індексом конкурентоспроможності) з 69-го місця в 2001 р. на 84-те місце в 2005р. серед 117 країн світу, займаючи при цьому останнє місце в Європі [3, с.20].

Такі тенденції економічного розвитку України свідчать про посилення економічної і технологічної відсталості нашої країни, що закріплює за Україною у міжнародному поділі праці роль постачальника продукції первинної обробки з низьким вмістом доданої вартості. Це означає, що існуюча модель розвитку є деградаційною і неспроможна вирішити задачу переходу до стійкого розвитку економіки і збереження довкілля.

Для створення передумов сталого розвитку необхідна глибока перебудова сучасних соціально-економічних відносин в країні, що вимагає політичної волі уряду для її реалізації на практиці.

Першою спробою держави в цьому напрямі було прийняття Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. Стратегія повинна була реалізовуватися у три етапи: перший (підготовчий) – до 2007р.,

другий – середньостроковий (стабілізаційний) – до 2015 – 2025 рр. та довгостроковий – на подальшу перспективу [11, с.10].

Метою першого етапу було створення стартових умов для ефективної реалізації завдань визначених Стратегією. Повинна була здійснюватися структурна перебудова економіки інноваційного напрямку, забезпечуватися економія як сировинних, так і несіровинних ресурсів, упроваджуватися заходи зі зниження енергоємності та матеріалоємності виробництва. Цей етап передбачав відродження та перебудову промисловості, формування раціонального промислового комплексу. Впродовж цього періоду передбачалося досягнення стійкої стабілізації та економічного зростання на основі випереджального розвитку наукоємних галузей, стимулювання виробництва, орієнтованого на внутрішній ринок споживчих товарів, тощо. Але внаслідок відомих політичних подій (а головне – відсутності політичної волі) та фінансової кризи 2008 – 2010 рр., завдання першого етапу не були вирішені і залишилися на наступний період.

Метою другого етапу є завершення структурних змін в економіці та соціальній сфері, створення основних засад соціально спрямованої ринкової економіки, подолання масової бідності, вихід на економічні показники середньорозвинутих країн. Повинні здійснюватися масштабні екологічні реформи і реструктуризація виробництва, набудуть випереджального розвитку пріоритетні галузі в економіці країни. Цей період визначається як інвестиційно-інноваційний і характеризується переходом на капіталоємний шлях розвитку зі значними обсягами капіталовкладень у реконструкцію всіх галузей промисловості.

На третьому етапі сталий розвиток повинен стати домінуючим принципом державної політики. Він передбачає забезпечення стійкого зростання виробництва нових секторів і галузей, впровадження екологічно чистих технологій, задоволення потреб населення з урахуванням екологічних вимог, закладення фундаменту ноосферного розвитку. Повинен завершитися перехід до постіндустріального суспільства на засадах інноваційного типу зростання. Серед напрямів і пріоритетів сталого розвитку особливу увагу на третьому

етапі слід звернути на розвиток людини і її соціальні гарантії, здоров'я і повноцінне життя, доступ до якісної освіти, гуманізацію суспільства, активізацію соціальної політики та реалізацію соціальних зобов'язань держави перед її громадянами.

Для переходу до стратегії сталого розвитку Україні необхідна не «наздоганяюча», а інноваційна модель економічного зростання, щоб забезпечити у довгостроковій перспективі темпи зростання ВВП, які б у 2-3 рази перевищували аналогічні показники у країнах з розвинутою економікою. Нам необхідне збільшення темпів зростання ВВП до 8 – 9% щороку при випереджаючому зростанні продуктивності праці та скороченні численності зайнятих у сфері матеріального виробництва (особливо у сільському господарстві) на основі раціонального природокористування.

Висновки. Таким чином, на нашу думку, сталий розвиток – це така модель економічного зростання, яка забезпечує високу якість життя людини (суспільства) при збереженні (або відновленні) високої якості природного середовища.

Концепція і стратегія сталого розвитку зараз знаходяться в стадії активного обговорення і формування; економічна наука повинна дати українському суспільству прогресивну національну стратегію переходу до сталого розвитку, яка буде моделлю майбутнього економічного, екологічного та соціального розвитку нашої держави.

Література

1. Буркинський Б.В., Купінець Л.Е., Харічков С.К. Економічний вектор стратегії сталого розвитку України. // Екологія і природокористування. – 2012. – вип.. 15. – с. 163-173.
2. Гальчинський А.І. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. // Економіка України. – 2012., - №5, - с. 4-17
3. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України. – 2008. - №7, с. 13 – 23.

4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. – К.: Видавництво «Інтелсфера», 2002. – с. 49-69.
5. Декларация Рио-де-Жанейро об окружающей среде и развитии от 14 июня 1992 года. //Международное публичное право: сб. документов. – Т.2. – М.: Издательство БЕК, 1996. – с. 135 – 138.
6. Долішній М., Роль стратегій соціально-економічного розвитку областей у реалізації сталого розвитку України // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Зб. наук. праць). – Вип. 5 / НАН України. – Львів, 2002. – с. 3 – 11.
7. Єщенко П., Арсеєнко А. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні. - // Економіки України., 2012, - №1, - с. 36-50.
8. Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України. //Економіка України. - 2009. - №4. – с. 4 – 13.
9. Пахомов Ю.М. Ситуація в Україні: передкриза, криза, посткриза. // Економічний часопис. – 2009., - №7-8, с. 32-49.
10. Туниця Т.Ю. Еколого-економічні засади моделі сталого розвитку. / Т.Ю. Туниця //Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2004. – Вип. 34. – с. 740-744.
11. Хвесик М. Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. // Економіка України. – 2012. - №6, - с. 4-12.
12. Фоміна М.В. Сталий економічний розвиток та особливості його реалізації в умовах глобалізації. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – вип.. 21.19. – с. 39 – 45.